

YENİ ÇORUM İSKİLİP ATASÖZÜ VE DEYİM DERLEMELERİ ÜZERİNE

Nail TAN

Ülkemizde halk kültürü, halk edebiyatı alanlarında en çok derleme ve yayımın yapıldığı illerimizden biri de Çorum'dur denebilir. Bu tespitin ortaya çıkmasında, Çorum'un halk kültürü ürünlerince zenginliğinin yanı sıra Çorumlu eğitimci, araştırmacıların (Çorumlu dergisi yazarları, Can Yoksul, Tayyar Kerman, İbrahim Öğretir gibi) sayıca fazla olmalarının, ayrıca başkente ve ilgili kuruluşlara (KTB, TDK, DTCF gibi) ulaşım kolaylığının önemli payın bulunduğunu biliyoruz. Son aşamada 2006 yılında ilde Hitit Üniversitesinin kurulması; gönüllü çalışmaları sahiplenme, bilimsel bir çerçeveye oturtma bakımından önemli gelişmelere yol açmıştır. Bugün artık; Halkevleri/Halk Eğitimi Merkezleri, Vakıflar, STK'ler, gönüllü derleyiciler yoluyla halk ağzından dil, halk kültürü ürünleri derleyip yayımlama hizmetinde sona gelmiştir veya çok yaklaşmıştır. Çünkü; bu hizmet artık KTB ve üniversitelerce resmen üstlenilmiştir. Çok sayıda nitelikli derleyici, uzman yetiştirilmiştir, yetiştirilmektedir. Dil bilimi ve halk bilimi alanlarında derlenen malzemeyi tasnif edip değerlendirecek geniş bir akademisyen kadrosu üniversitelerimizde görev yapmaktadır. Söz konusu sevin-dirici gelişmelerin yanında, gönüllü derleyicilerin de dikkate değer bazı çalışmalar yaptıklarını görüyoruz. Nisan 2023 tarihinde elimize geçen ancak bozulan sağlığımız nedeniyle yeni inceleme fırsatını yakalayabildiğimiz, Hasan Ali Kalayoğlu'nun *Günümüz Türkçesi ile İskilip Deyimleri Değişleri ve Sözleri* kitabı çalışmalardan biridir. Çorum İs-

kilipli sınıf öğretmeni Kalayoğlu (doğ. 1952), cumhuriyetimizin 1923-2000 dönemi birçok eğitimcisi gibi görev yaptığı yerlerin kültürel değerlerini derleme, tanıtmaya ve yaşatmaya da bir devlet görevi, hizmeti bilmıştır. Bu çerçevede, önce İskilip'in çocuk oyunlarını derleyip *Oyun Kenti İskilip 1* (Ankara 2015) ve *Oyun Kenti İskilip 2* (Ankara 2017) kitaplarını yayımlamayı başardı. Sonra daha büyük bir adım attı. Avrupa Birliği fonlarından destekli bir proje kapsamında (İskilip Yerel Eylem Grubu Derneği ve İskilip Kültür Turizm Doğa Sporları Arama Kurtarma Derneği ortak projesi) iki ciltlik bir dil, sözlü kültür çalışmasıyla kamuoyunun karşısına çıktı:

Hasan Ali Kalayoğlu, *Günümüz Türkçesi ile İskilip Deyimleri Değişleri ve Sözleri*, (ed. Ahmet Küçük, Sabri Çiçekli): 1. Cilt: *İskilip Ağzı ve Şivesi*, Ankara 2023, 520 s.; 2. Cilt: *İskilip Sözlü Kültürü*, Ankara 2023, 522 s. İskilip Kültür Turizm Doğa Sporları Arama ve Kurtarma Derneği Kültür Yayını.

Birinci cilt, İskilip ağzıyla ilgili genel bilgiden sonra yöreden derlenmiş, anlamları verilmiş, cümle içinde kullanılışları gösterilmiş, sözlük düzeninde sıralanmış sözcük ve sözcük gruplarından oluşmakta. Sözcüklerin ağız özellikleri gösterilirken, ağız uzmanlarının yaygın olarak kullandıkları alfabeden yararlanılmamış. Derleme yöntemi ve kullanılan terimler yönünden de eleştirilebilir.

Atasözü ve deyimler konusuna duyduğumuz ilgi dolayısıyla çalışmanın ikinci cildi üzerinde kısa bir değerlendirme yapmak istiyoruz. Cildin başında (I. ciltte de) ön söz yerine "Sözlük Hakkında" (s.3-5) başlıklı yazıdan; çalışmanın amacı, hazırlık süreci, içeriği konusunda bilgi ediniyoruz. Bu açıklamada, bazı cümlelerin altını çizmek gerekiyor:

“Böyle bir çalışmanın bugüne kadar yapılmamış olması nedeniyle zaman geçtikçe geç kalınacağı endişesi, beni bu kitabı yazmaya zorlayan en önemli etken olmuştur.

Benim yıllardır İskilip ağzına göre sözcükleri bir yerlere yazarak biriktirdiğim gibi, sizlerden de bu konuda mutlaka en azından bir kısım sözcüğü yazı altına alarak saklamakta olanlarınız vardır ama elinizde tuttuğunuz kitap türü bir çalışma ilk kez yapılıyor. Bu arada, 2004 yılında İskilip ağzını tez konusu seçerek bu kitabın ana kaynaklarından birini hazırlayan Ayşe Abaz öğretmene ve “İskilip Monografyası” isimli yüksek lisans teziyle bu alana önemli bilgi birikim sağlayan Ali Şimşek’e özellikle teşekkür ederim.

.....

Peki ama artık her şey tamam oldu mu? Yani İskilip ağzı tam anlamıyla belgelenip yazı altına alındı mı? Tabii ki hayır. En az bu kitapta olanlar kadar daha sözcük, atasözü veya deyimle ulaşılamadığını çok iyi biliyorum.

.....

Unutulmaması gereken bir konu da bu çalışmanın ilk olmasından kaynaklanan eksiklikler ve yazım yanlışları olabilmesidir. Tekrar ediyorum, ben bir dil bilimci değilim.”

Derleyicinin her iki cildin başında da yer alan söz konusu açıklamasında, öncelikle sözcük ve kalıplaşmış sözlerin hangi yöntemle ne zaman, nerede, kimlerden derlendiğini aradık. Çünkü, doğru yöntemle derlenmeyen söz varlıklarının anlam, kullanım ve seslendirme bakımından her zaman sorun yaratması mümkündür. 1952-1996 yılları arasında İskilip’te yaşayan, 1970’te Çorum İlköğretmen Okulunu bitirdikten sonra 1970-1996 yılları arasında 16 ders yılı İskilip’in üç köy

ilkokulunda, 10 ders yılı da merkezde okuduğu ilkokulda sınıf öğretmenliği yaparak emekliye ayrılıp Çorum il merkezine yerleşen derleyici, defterlerine not ederek biriktirdiği sözcük ve kalıplaşmış sözleri 2015’te AB fonlarından sağlanan maddi destek sayesinde kitaplaştırmaya karar vermiş. Benzeri 30-50 yıllık söz birikimleri bulunan hemşehrileri Ahmet Küyüç, Mustafa Tatlı ve İsmet Uslu’nun malzemesini, diğer yazılı ve sözlü kaynak taramalarını bir araya getirmeyi ihmal etmemiş. II. cildin sonundaki “Sözcük Katkısı Yapımlar” (s. 519) listesinde 29 kişinin adı yazılı. “Yararlanılan Yazılı, Görsel ve Sosyal Medya Kaynakları” (s. 520-522) bölümünde Çorumlu yazarların çalışmaları önemli ölçüde yer almış gözüküyor. Ancak, TDK’nin *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* ile *Bölge Ağzlarında Atasözü ve Deyimler* ve Ahmet Caferoğlu’nun Çorum ağzı derlemeleleriyle ilgili kitabı görülmemiş. Uzaktan ilgili *Tarama Sözlüğü* ise listede yer alıyor. Üstelik cildin başındaki açıklamada; TDK’nin 1932-1934 söz derlemelerinden oluşan *Söz Derleme Dergisi* (6 cilt: 1939-1957) ile 1952-1959 derlemelerini birleştiren, 2009 yılında üçüncü baskısı yapılan Türkiye’nin her yerinde kütüphanelerde yer alan *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*’ne ulaşamadığı üstü kapalı ifade ediliyor. Söz konusu sözlükte, İrfan Özen’in İskilip’ten gönderdiği 2000 derleme fişinden yararlanıldığı belirtilmiştir. Çorum Alaca kaynaklı Eşref Ertekin’in fiş sayısı ise 3126’dır. Bu derecede önemli bir kaynağın görülmemiş olması, üst üste hataları getirmiştir. Derleyici; ciltlerin başında eksik ve yanlışları yeni baskılarda düzeltceğini, bunların kendisine bildirilmesini istediğinden çok kısa bazı noktalara değinip asıl sözler üzerinde durmak düşüncesindeyiz.

Her şeyden önce gerek sözcük/kelime gerekse kalıplaşmış sözlerin nerede, ne zaman, kimden derlendiği defterlere yazılmadığından belirtilmemiş. Derleyici, hiç olmazsa kendi derlediklerine tarih, yer, kaynak kişi adı yazabilirdi. Fazla söz yerine, doğru yöntemle derlenmiş çeyrek söz daha değerli, güvenilir olurdu. TDK'nin *Derleme Sözlüğü'nün* başındaki derleme fişi örneği ve söz derleme kılavuzları bu alanda hâlâ derleme yapmak cesaretini göstereceklere ışık tutmaktadır.

II. ciltte; “İskilip Ağzı ve Özellikleri” (s. 712) başlığı altında Ayşe Abaz'ın yüksek lisans tezinden aktarılmış bilgiden sonra “Eke Adam Sözlere/Atasözlere”, “Deyimler”, “Benzetmeler”, “İkilemeler”, “Tekerlemeler”, “Sayışmalar”, “Bilmeceler”, “Oturaklı Laflar”, “İskilipli Duaları”, “İskilipli Bedduaları/İlençler”, “İskilipli Severse”, “İskilipli Öfkelenirse”, “İskiliplinin Yeminleri ve Yalvarmaları” başlıkları altında çok sayıda kalıplaşmış söz önce İskilip ağzından yazılmış, sonra anlamı açıklanmış. Tabii sözlük düzeninde. Bir değerlendirme yazısı çerçevesini aşmamak için sadece ata-ösöz ve deyim derlemeleri üzerinde durmakla yetineceğiz.

Derleyici, bu ciltte; “3. Bölüm: Eke Adam Sözlere/Atasözlere”nde 1867, “4. Bölüm: Deyimler”de de 2209 sözü, sözlük düzeninde sıralamış. Her iki bölümün başlarında yapılan açıklamalarda; İskilip'e özgü sözlerin yanı sıra yörede yoğun olarak kullanılan, Türkiye'de yaygın bazı sözlere de yer verildiği belirtilmiş. Sözlerin çoğu, doğal olarak ikinci türden. Oysa, bu tür çalışmaların ortak amacı ana dilde hiç olmayan veya çeşitleme, anlam farklılığı dolayısıyla değerlendirilen sözlere belirleyip unutulmaktan kurtarmaktır. Yoksa, bir

ilçede kalıplaşmış söz varlığını derlemeye on değil yüz kişinin ömrü yetmez.

“Eke adam”, TDK'nin *Derleme Sözlüğü'nün* (3. bs., 2009, C III, s. 1692) İskilip'teki anlamıyla “büyük, yetişkin, yaşlı, olgun insan” demektir. *İskilip Eke Adam Sözlere* adlı yazarı bilinmeyen 13 sayfalık bir kitap da bulunmaktadır.

Ciltteki 3. ve 4. bölümü oluşturan atasözü, deyim derlemelerini incelediğimizde benzeri birçok çalışmada tespit edip yayımladığımız gibi genel olarak yanlışlar üç alt başlık altında toplanmaktadır:

1. Atasözü ve deyim olmayan sözlerin sözlüğe alınması,
2. Atasözünü deyim, deyim atasözü göstermek hataları, yanlış misafirlikler,
3. Sözlere yanlış veya eksik anlam vermeler.

1. Atasözü ve Deyim Olmayan Sözlerin Sözlüğe Alınması

Derleyici; yazılışı aynı veya çok yakın bazı sözleri sözlüklerde görüp duyduğu güvenle bu yanlışları yapmış olabilir. Asıl sorun, atasözü, deyim kavramlarının iyi açıklanmaması ve sınırlarının net çizilmemesidir.

a. Atasözü olduğuna inanmadığımız sözlerle örnekler (ölçünlü Türkçeyle):

Ağzı kalk gidek diyor, gözü otur oturduğun (s. 14).

Altı kızın biri Meryem, saçları var seyran seyran (s. 29).

Bizim buralarda Arap çalıp Çingen oynuyor, sizin oralarda ne oluyor? (s. 52).

İki bayram arası düğün olmaz (s. 12).

Keyif ehli adamın hâli başka olur (s. 129).

Kimsenin kimseye hayrı olmaz (s. 130).

Olur olmaz her şey dert edilmez (s. 143).

Ona göre hava hoş (s. 144).

Ölüye ağlamaz, düğüne oynamaz biridir (s. 147).

Rahat durmaz (s. 123).

Siyaset öyle bir şeydir ki topuğuna çıkmayan adamı tepende gezdirirler (s. 159).

b. Deyim olduğuna inanmadığımız sözlerle örnekler:

Allah'ından bul! (s. 199)

Annesinin huri meleği (s. 200)

Aradan kalkmak (s. 201)

Azaları seyrimek (s. 205)

Azaları titremek (s. 205)

Bedduası tutmak (s. 208)

Çara çembere girmek (s. 216)

Çatur çatur yanmak (s. 216)

Dengini bulamamak (s. 221).

2. Atasözünü Deyim, Deyimi Atasözü Gösterme Hataları, Yanlış Misafirlikler

a. Atasözü gösterilen deyimlere örnekler:

Abdala malum olurmuş (s. 15)

Alakaya çay demle! (s. 25)

Alnım açık, yüzüm ak (s. 31)

Altı üstü bağlar gazeli (s. 29)

Anamın adı Döndü, ben de döndüm (s. 30)

Arap çalıyor, Çingen oynuyor (s. 32)

Ârı satmış, namusu tellala vermiş (s. 32)

Bu değirmenin suyu nereden geliyor? (s. 55)

Hangi dağda kurt öldü? (s. 112)

Kiminle dans ettiğini biliyor musun? (s. 130)

Senden ne köy olur ne kasaba (s. 158)

b. Deyim gösterilen atasözlerine örnekler:

Akmasa da damlamak (s. 198)

Anlatışa göre fetva vermek (s. 193)

Gönlün yazı bir de kışı olmak (s. 246)

Herkesin geçtiği köprüden o da geçmek (s. 256)

İhtiyarlık kapıya konulacak şey olmamak (s. 261)

3. Sözlere Yanlış veya Eksik Anlam Vermeler

a. Atasözü örnekleri:

Adam ol da baş yar (s. 18). Hiçbir şey yapmadan öyle duracağına, zararlı da olsa bir şeyler yapmaya çalış.

[Yaramaz çocuklara veya sürekli zararlı işler yapan insanlara uyarı mahiyetinin-

de söylenir. Önce büyü, iyi ahlaklı ol, sonra zararlı işler yapsan da hoşgörüy-le karşılanabilir anlamında. Bir diğer anlamı; büyü, meslek ve iyi ahlak sahibi olup bir iş yap görelim.]

Arpacıya borç eden ahırını tez satar (s. 33). Bir iş sadece borçla sağlıklı bir biçimde yürütülemez.

[Üretimi yapılan işin temel maddesi, üreticinin olursa o işten kâr edilir. Ham maddeye sahip olmayan, sürekli borçla temin eden kişi başarılı olamaz.]

Âşıklık insanı kaşıklığa döndürür (s. 34).
1. Âşıklık geleneğini yürütmek çok zordur, insanı zayıflatır. 2. Aşk ateşi insanı yemeden içmeden alıkoyup zayıf düşmesine neden olur.

[Birinci anlama katılmıyorum. Kastedilen tutkulu aşka düşmüş âşıklardır. Aşk acısı, derdi bünyeye zayıflattığı gibi para harcatır, yoksul da düşürür.]

b. Deyim örnekleri:

Çam kadı, pelit müftü olmak (s. 216). Yetkili yerlere ehil olmayan insanların getirilmesi.

[Bir yerin çok tenha, ıssız olduğunu ifade eder. Toroslarda kullanıldığına biz-zat şahit olduk.]

Veysel'in sazi gibi ötmek (s. 306). Çok kötü duruma düşmek.

[Âşık Veysel'in sazının tellerinden genellikle yanık nağmeler dökülürdü. Çok kötü duruma düşme yerine; dertlerini, acılarını, feryat ölçüsünde dile getirmek anlamı verilebilir.]

Şamarı yemek (s. 290). Tokat vurulmak.

[Beklemediği bir an bir felaketle karşılaşmak. Yaptığı bir suç, kötülük karşısında cezalandırılmak gibi anlamlarının bulunması dolayısıyla deyim olur. Yoksa, derleyicinin verdiği anlamla değil.]

Derleyicinin deyimler bölümünün başına yerleştirdiği "İskilipliye Has En Özel Deyimler" başlığı altındaki 64 sözün önemli bir bölümü, başlığa uymuyor: *Ağzı açık ayran delisi, akıllı bıdık* (çizgi film kahramanı), *ayağı karınca-lı, dilli düdük, ebem karı, evşirik suratlı, gıcırı bükme, ince sızı, kabir kaçkını, kabuksuz yumurtlamak, kapçık ağızlı, nane molla, soğan erkeği, Şam şeytanı, tekne kazıntısı, tombul testi, ukâla dümbeleği, yoğurdu yumruğuyla yemek ve zilli maşa* gibi bilinen, yaygın sözler var.

İki ciltlik, yılların emeği söz konusu derleme bize bazı gerçekleri bir kez daha hatırlatmaktadır. Öncelikle ağız araştırmaları, dil biliminde özel eğitim almayı gerektiren her Türkçe, edebiyat öğretmenininki dahi üstesinden geleme-yeceği bir alandır. Sonra söz, sözcük derlemelerinde alan araştırması, anket, görüşme yöntem ve teknikleri kullanılmadan sağlıklı sonuçlar alınması mümkün değildir. Gönüllü derleyicilere halk kültürü, sözlü kültür alanlarındaki derlemelerde hâlâ ihtiyaç vardır. Ancak onlar, derlemelerini ölçünlü Türkçeye yapar veya en iyisi uzman, akademisyen bir kişiyle iş birliği içinde gerçekleştirirlerse daha yararlı eserler ortaya koyabilirler. Diğer yandan; sözcük ve kalıplaşmış sözlere kimlik verme, bir ilçeye mal etme; çok tehikeli, yanıltıcı bir tutumdur. Ancak, bir olay dolayısıyla ortaya çıkan atasözü, deyimlere kimlik verilebilir.

Hasan Ali Kalayoğlu'nun derlemesinin hiç mi değeri yok? Şüphesiz hayır. Sözlü kültürden her derlemenin mutlaka dilimize, kültürümüze az veya çok bir hizmeti vardır. Ciddi, zaman alıcı bir çalışmayla iki ciltlik derlemede dilimize katkı, zenginleştirme bağlamında birçok söz varlığı bulunabilir. Üniversitelerimizde yapılacak akademik çalışmalara ipuçları verir. "Oturaklı Laflar"

(s. 397-489) bölümü ise başlı başına bir sözlü edebiyat şöleni olarak ele alınabilir. Birkaç örnekle değerlendirmemizi bitiriyoruz:

Bunlar öyledir ki, en akıllıları değirmene yoğurt öğütmeye gider (s. 413).

Canım ceviz kabuğuna girdi; şimdi bir şey diyeceğim, ortalık Kel Ali'nin bağına dönecek (s. 414).

Geçmiş olsun, hasta mısın? Nereni beğenmiyorsun? (s. 428, 434).

